

МИКОЛА ГОРДІЙЧУК І СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ МУЗИКОЗНАВСТВО

Олена Немкович

УДК 78.072(477) Гордійчук + 781.2

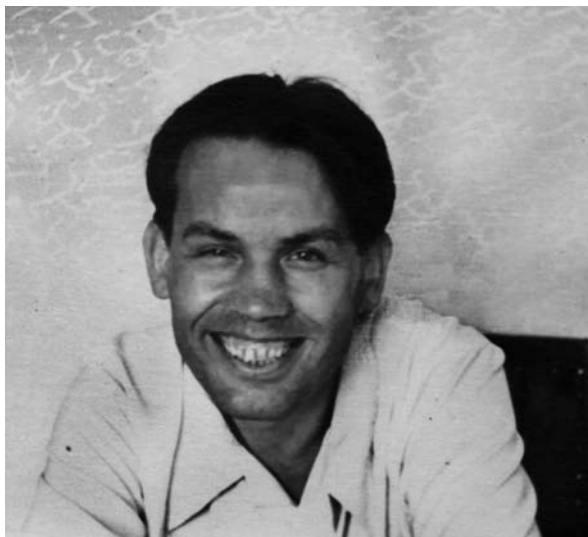
Статтю присвячено 90-річчю від дня народження видатного українського музикознавця Миколи Максимовича Гордійчука. У ній зроблено спробу розкрити значення багатогранної наукової діяльності вченого для сучасного музикознавчого процесу, зв'язки фундаментальних ідей його праць із характерними тенденціями розвитку національної музикознавчої науки на межі XX–XXI ст.

Ключові слова: Микола Гордійчук, музикознавство, українське історичне музикознавство, українська музична культура.

The article is dedicated to the 90th anniversary of the prominent Ukrainian musicologist Mykola Hordiichuk birthday. The author has a shot at exposition of the value of the scientist's multifarious scientific activities for the modern musicological process, as well as the links of the fundamental ideas of his works with the specific tendencies of the national musicological development on a verge of the XXth and XXIst centuries.

Key words: Mykola Hordiichuk, musicology, Ukrainian historical musicology, Ukrainian musical culture.

2009 року виповнилося 90 років від дня народження видатного українського вченого-музикознавця Миколи Максимовича Гордійчука. Сьогодні, вже на відстані часу з моменту завершення його життєвого й творчого шляху, не можна не замислитися над питанням: завдяки яким рисам зроблене цим діячем у різних галузях національної музичної культури, й зокрема в музикознавчій науці, з часом не лише не зазнало забуття, а навпаки, дедалі більше привертає увагу музично-культурної громадськості?

Микола Гордійчук. Кінець 1940-х років

Відповідь на це питання пов'язана не лише з тим, що його наукові здобутки належали до вершинних досягнень української музикознавчої думки 1950-х – початку 1990-х років, а й із тим, що в науковій діяльності Миколи Максимовича передбачено низку важливих тенденцій розвитку сучасного українського історичного музикознавства. Так, дослідження М. Гордійчука свідчать про його принциповий україністичний світогляд, послідовно проводити який у радянський час, як відомо, було важко й небезпечно. Однак саме такі позиції пере-

Фольклорна експедиція, 1956 рік. На Карпатському перевалі. Сидять О. Правдюк, М. Гордійчук, Л. Яценко, стоїть – водій експедиції

конливо виявилися в усіх галузях творчої діяльності вченого, зокрема в тих його здобутках, які зумовили визначне місце М. Гордійчука в розвитку українського історичного музикознавства. Серед багатьох виявів зазначених поглядів науковця – спрямування роботи керованого ним упродовж майже двох десятиліть відділу музикознавства ІМФЕ на дослідження найважливіших тем і проблем національної музичної культури, концептуальність в осмисленні останньої, пов'язана з розкриттям її як суб'єкта європейського культурного контексту, всебічна підтрим-

Зліва направо: Г. Майборода, С. Гордійчук, М. Гордійчук, П. Майборода, 1950-ті роки

ка талановитих українських композиторів і музикознавців, популяризація їхніх творчих досягнень тощо.

Україністичні позиції М. Гордійчука, почавши формуватись іще в дитячі роки, у подальшому міцніли й поглиблювалися на шляхах Другої світової війни, учасником якої він був, під час навчання в Київській консерваторії, праці в академічному Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського, самостійної наукової роботи, зокрема опрацювання архіву М. Грінченка, який сформувався під впливом народознавчих ідей періоду національного культурного відродження кінця XIX – першої третини XX ст. Не випадково М. Гордійчук став спадкоємцем багатьох ідей свого видатного попередника. Відтак україністичні погляди М. Гордійчука зумовили його важливу місію в драматичній політико-ідеологічній ситуації радянського періоду, однією з характерних рис якої було знищення культурно-історичної пам'яті. Він належав до тих прогресивних представників української інтелігенції, які особливо релевантно фокусували у своїй творчій діяльності зв'язок часів – першої третини XX ст. і наступних радянських десятиліть, початку XX й межі XX–XXI ст., яким властива спорідненість парадигм культури.

Пригадуємо, що ще наприкінці 1980-х років М. Гордійчук дуже скромно говорив, що він не є теоретиком історії музики, а переважно оперує емпіричними даними. Для людини, не знайомої з особливостями музикознавчого процесу XX ст., це висловлення вченого могло б навести на думку про певний недолік його наукових праць – слабку розробленість у них концептуально значущої проблематики. Насправді ж це побіжне зауваження М. Гордійчука свідчило про причетність його праць до важливої прогресивної тенденції національного музикознавчого процесу другої половини XX ст. – побудови в ньому ґрунтовної емпіричної бази музичного українознавства.

Адже після фактичного її знищення в 1930–1940-х роках упродовж наступних десятиліть, особливо в 1960–1980-х роках, вона істотно поповнилася, до наукового обігу було введено значну кількість архівних матеріалів, розпочато дослідження нових для радянського часу наукових напрямів.

М. Гордійчук володів енциклопедичними знаннями у сфері вітчизняної музичної культури. Тому в зазначеному контексті він належав до когорти тих музикознавців, які зробили особливо помітний внесок у розробку джерельної бази музичного українознавства. У його працях, присвячених, зокрема, національній симфонічній музиці, дослідженню творчості М. Лисенка, М. Леонтовича, П. Коцицького, композиторів наступних поколінь, опрацьовано неабиякий фактичний матеріал. Потужне зростання емпіричних основ музичного українознавства на сучасному етапі об'єктивно є безпосереднім продовженням копійної джерелознавчої праці, розпочатої музикознавцями в 1960–1980-х роках, зокрема М. Гордійчуком, який не лише сам невтомно працював у цьому напрямі, а й стимулював науковий пошук своїх колег.

У процесі формування джерельних підвалин музичного українознавства помітною є роль М. Гордійчука у становленні ще однієї тенденції, що також зазнала руйнування на межі 1920–1930-х років і відновилася в 1960–1980-х, почала швидко розвиватися та вийшла на черговий вищий щабель на межі ХХ–ХХІ ст. Ідеться про викристалізування циклу спеціальних (допоміжних) музично-історичних дисциплін і ширше – становлення історичного музикознавства як багатопрофільної галузі, що, крім власне історії музики, включає також різною мірою роз-

винені джерелознавство, текстологію, палеографію, археографію, бібліографію, нотографію, епістологію тощо. Спрямований на різнобічне вивчення джерел, зазначений цикл дисциплін є базовим для утвердження історичного музикознавства як галузі фундаментальної науки. У зв'язку з цим згадується думка російського літературознавця Д. Лихачова про своєрідну «троянду» літературознавчих дисциплін, у якій її периферія, утворена допоміжними літературознавчими галузями, утілює точне на-

чало, а отже, є необхідною для функціонування літературознавства як науки¹. Аналогічна ситуація простежується і в музикознавстві (Н. Александрова, В. Медушевський, Є. Назайкінський, О. Немкович та ін.) На сучасному етапі активного розвитку зазначених дисциплін, що в контексті розвинених міжнародних культурних зв'язків сприяє належній репрезентації українського історичного музикознавства, варто пам'ятати тих музикознавців, які в різні історичні періоди доклали багато зусиль для створення ґрунтовної джерельної бази національного історичного музикознавства, зокрема М. Грінченка, Ф. Шешка, З. Лиська, А. Хибінського, А. Ольховського, О. Шреєр-

М. Гордійчук. Кінець 1980-х років

Ткаченко, М. Гордійчука та багатьох інших.

Праці М. Гордійчука також належать до тих, які безпосередньо підготували докорінні концепційні зміни в українському музикознавстві кінця ХХ ст. Попри неможливість у радянський час вийти за межі загальноприйнятих тенденційних засад історичного музикознавства, що відповідали марксистській соціологічній схемі й упродовжувалися в музикознавство «згори», в аналізі конкретного музичного матеріалу, насамперед у фахово досконалих працях, виявлявся процес формування «другого концепційного ряду». Він виникав зворотним шляхом –

«знизу», в результаті ґрунтовного професійного аналізу конкретного музично-історичного матеріалу. Хоч у таких працях і цитувалися класики марксизму-ленінізму, висловлювання про «народність і реалізм» мистецтва, прояви неупередженого музикознавчого аналізу поступово «розхитували» загальноприйняту концептуальну схему й створювали іманентні умови для концепційної переорієнтації українського історичного музикознавства в останньому десятилітті ХХ ст.

Розвідки М. Гордійчука належать до тих досліджень, у яких ці процеси виявилися найпереконливіше. Так, у ряді публікацій Микола Максимович висвітлив питання впливу українського музичного матеріалу на творчість російських композиторів, спорідненості принципів художнього мислення М. Леонтовича й західноєвропейських композиторів-симфоністів, оригінальності української музики в слов'янському контексті. Накопичення таких спостережень різних науковців поступово створювало іманентне конкретно-аналітичне підґрунтя для утвердження вже в наступний період думки про оригінальність і самодостатність української музичної культури у світовому культурному контексті. Важливими у цьому плані були й притаманні дослідженням фольклористів і музикознавців, у тому числі М. Гордійчука, спостереження щодо специфічних національних рис зразків календарно-обрядової творчості². Такі до-

слідження фактично ставили під сумнів положення радянської історіографії про те, що формування української народності почалося лише після занепаду Київської Русі.

Показовим є й вибір М. Гордійчуком об'єктів своїх досліджень, зокрема української симфонічної музики, творчості М. Лисенка, з вивченням яких у подальшому пов'язані не лише масштабні, але й пріоритетні наукові напрями. Цікаві й деякі психологічні риси наукової діяльності М. Гордійчука, нерозривність у ній суто наукових завдань і подвижницького пафосу в ім'я розвитку української музичної культури, взаємопроникнення в ній Логоса й Етоса. Свідченням цього є вибір найактуальніших тем розвитку музичного українознавства для його власних наукових досліджень, а також розробка таких тем співробітниками керованого ним відділу. Уже згадувані концепційні засади досліджень ученого поєднані з виявами екстравертності його особистості – щирим уболіванням за долю всього цінного в національній музичній культурі. Усе це, викликаючи асоціації з відповідними рисами творчої діяльності українських, і не лише українських, діячів різних часів, які принесли славу національним культурам, разом з тим корелює з характерною тенденцією сучасної вітчизняної, зокрема музикознавчої, науки – послабленням у ній позицій структуралізму й посиленням її гуманістичних рис.

Музей М. Лисенка. 1989 рік. Вручення М. Гордійчуку Премії ім. М. Лисенка. Зліва направо: А. Муха, О. Правдюк, А. Терещенко, М. Беляєва, М. Гордійчук, Н. Якименко, А. Штогаренко, Н. Семененко, В. Кузик, Б. Фільц, О. Литвинова, Т. Булат, Л. Дичко, Г. Степанченко

Зв'язки М. Гордійчука з українським історичним музикознавством на зламі ХХ–ХХІ ст. не обмежуються його особистим творчим доробком. Не меншою мірою ці зв'язки розкрилися в діяльності Гордійчука – організатора наукового процесу, в якій особливо масштабно виявилося його значення для сучасної національної музикознавчої науки в цілому. Властива його світоглядним і науковим позиціям україністична спрямованість, здатність передбачати перспективи розвитку зазначеної наукової галузі відбилися в дисертаційних працях, а отже, і в інших наукових розробках, інших галузях творчої діяльності його вихованців. Наприклад, О. Кононова почала працювати під керівництвом М. Гордійчука у сфері музичної регіоналістики, вивчаючи музичну культуру Харкова. Завідувач відділу музикознавства ІМФЕ А. Калениченко, виступаючи насамперед як продовжувач наукових ідей свого батька – відомого історика-полоніста Павла Михайловича Калениченка, – здійснив ряд публікацій, присвячених пробле-

мі контактів Кароля Шимановського з українською музичною культурою, у процесі написання своєї кандидатської дисертації також під керівництвом М. Гордійчука. Наша кандидатська дисертація була присвячена науковій спадщині М. Грінченка. І музична регіоналістика, і дослідження міжнародних зв'язків української музичної культури, і наукознавча проблематика, що в 1970–1980-х роках не входили до кола найактуальніших, тепер належать до пріоритетних. Такі приклади можна продовжити. Усі вони свідчать про те, що діяльність Гордійчука – вихователя наукових кадрів музикознавців – уже в 1970–1980-х роках мала помітне значення для підготовки фахівців з проблематики, що набула актуальності лише сьогодні.

Важко переоцінити значення для сучасної української музикознавчої науки діяльнос-

ті М. Гордійчука – керівника відділу музикознавства ІМФЕ. Пригадаємо, що в 1980-х роках це був найтитулованіший відділ Інституту – сім докторів наук! У зв'язку з цим зазначимо, що в 1960–1980-х роках українська музикознавча наука інтенсивно зростала не лише завдяки розширенню її проблемно-тематичного кола, засвоєнню нових методів і підходів, а й завдяки підвищенню кваліфікації кадрів музикознавців. У той період в Україні вперше було захищено низку докторських дисертацій з проблем музикознавства. При цьому переважну більшість докторів наук, теми дисертацій яких сто-

Б. Патон вітає М. Гордійчука

сувалися історії української музики, було зосереджено у відділі музикознавства ІМФЕ, у чому, безумовно, – велика заслуга Миколи Максимовича як керівника відділу. За період його праці у відділі музикознавства, зокрема на посаді завідувача, співробітники відділу (за участю М. Гордійчука як фахового редактора, рецензента, радника) створили основний у другій половині ХХ ст. масив фундаментальних наукових досліджень

з проблем історії української музики, завдяки яким цей відділ став провідним центром наукової музичної україністики, відомим не лише в Україні, а й далеко за її межами. Водночас без ґрунтовного вивчення в цих розробках історії української музичної культури на сучасному етапі був би неможливим синтез історичного музикознавства з культурологією, філософією, іншими галузями знання, завдяки яким ця дисципліна виступає тепер як чутливий резонатор найхарактерніших тенденцій еволюції наукового знання, духовної національної та європейської культури.

Своєрідною кульмінацією науково-творчого шляху М. Гордійчука стало започаткування ним і часткове здійснення під його керівництвом наукового проекту, що досі залишається найфундаментальнішим в українському історич-

ному музикознавстві. Ідеться про багатотомну «Історію української музики». Підсумовуючи надбання названої наукової дисципліни радянського часу, це видання виявилось важливим і для її подальшого розвитку. У сучасних умовах зміни парадигми культури, а відтак і музично-історичної концепції оптимальною відповіддю на запити часу виявилася підготовка співробітниками відділу доповненого й переробленого видання «Історії української музики». Крім того, емпірична база цього видання стала основою іншого багатотомного наукового проекту – «Української музичної енциклопедії», що здійснюється співробітниками відділу музикознавства ІМФЕ також уперше в Україні.

Нарешті, слід назвати ще один важливий чинник, який свідчить про непересічне значення наукової праці М. Гордійчука для сучасної української музикознавчої науки. Його життєвий шлях завершився в середині 1990-х років, однак на межі ХХ–ХХІ ст. на теренах музикознавства в різних містах та інституціях України працюють вихованці М. Гордійчука, завдяки чому забезпечується зв'язок поколінь, створюється безперервна традиція, без якої немає академічної науки. Це у свою чергу стало умовою формування позначеної специфічними рисами музикознавчої школи на базі відділу музикознавства ІМФЕ. З огляду на це, безумовно, не можна не згадати й про те, що на сучасному етапі продовжується творча діяльність М. Загайкевич, Л. Пархоменко, А. Терещенко, працюють учні названих музикознавців, а також Т. Булат і А. Мухи, які тривалий час пра-

цювали в названому відділі. Під керівництвом М. Гордійчука було підготовлено й захищено 48 кандидатських і докторських дисертацій. У зазначеному контексті наукова діяльність М. Гордійчука відіграла непересічну роль у продовженні закладених ще в першій третині ХХ ст. традицій, набула фундаментального значення у створенні згаданої музикознавчої школи, а відтак – кадрового потенціалу і безпосередньо пов'язаного з ним фахового рівня музичного українознавства другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Отже, М. Гордійчук належав до тих видатних учених, які, будучи безпосередньо причетними до фундаментальних наукових досягнень певних періодів, водночас усвідомлювали провідні перспективні тенденції розвитку науки, своєю працею зробили визначний внесок у її становлення. Постаті таких учених ніколи не перестають привертати увагу дослідників наступних поколінь, а кожний період відкриває нові, раніше не усвідомлені грані їхньої наукової діяльності. Творчі здобутки Гордійчука-вченого, очевидно, ще тривалий час зберігатимуть актуальність у контексті традицій, у становлення яких він зробив вагомий внесок як видатний український музикознавець, подвижник національної музичної культури.

¹ Лихачев Д. С. Еще о точности литературоведения // Лихачев Д. С. Литература – реальность – литература. – Ленинград, 1984. – С. 246–250.

² Василенко З. І. Гордійчук М. М. Пісні річного календарного циклу // Історія української музики. – К., 1989. – С. 20–27.

Статья посвящена 90-летию со дня рождения выдающегося украинского музыковеда Николая Максимовича Гордийчука. В ней сделана попытка раскрыть значение многогранной научной деятельности учёного для современного музыковедческого процесса, связи фундаментальных идей его работ с характерными тенденциями развития национальной музыковедческой науки на рубеже ХХ–ХХІ веков.

Ключевые слова: *музикознавство, українське історичне музикознавство, українська музична культура, Н. Гордійчук.*